Vi Menn - 1977
Norges urbefolkning dør ut

Tekst: Ola Bauer - Foto: Håkon O. Lislerud

De levet i Norge for 12 000 år siden. I 1556 ble de av den russiske tsar gitt visse områder til odel og eie. I moderne tid har skoltesamene - våre urinnvånere langs Ishavets kyst - mistet alle sine rettigheter.

Jogar Ivanovitsj - den siste skoltesame

De føler seg som indianere uten hest. I den lille bygda Neiden i Sør-Varanger er snart bare minnene tilbake. Her bor også Jogar Ivanovitsj, den siste gjenlevende blant skoltesamene.

VI MENN har besøkt ham. Vi slår på en støvete landevei fire mil vest for Kirkenes og ser fortapt utover en frodig liten flatbygd, som utgjør en slak lomme langs den brede, glitrende elven. Vi har pålagt oss selv å skrive en reportasje om Norges utdøende urbefolkning.

En mager mann hesjer høy med seige bevegelser. Fotograf Lislerud kniper nølende av et par bilder som for å rettferdiggjøre sin tilstedeværelse. Mannenen ser surt mot kameraet. - Hva skal dere? spør han tvert.

- Skoltesamene, mumler jeg. Vi hadde tenkt ..... - Skoltesamene? Hva er det? Spør mannen.
- Er vi ikke i Neiden? fleiper jeg nervøst. Mannen stikker høygaffelen i jorda så den blir stående og dirre.
- De døde for mange år siden. Her finnes det ingen av det slaget. Den harde stemmen med den vakre finske sangen i seg, tåler ingen innsigelser. Vi går bortover veien, får øye på skiltpilen som peker inn mot St. Georg kapellet. Den beskjedne gresk-ortodokse gudshuset ligger ute på Skolteneset. Det er bare det underlige trekorset på som vitner om at denne tømmerkoia rommer mer historie og mystikk enn noen annen bygning i Finnmark.

I midten av det 6. århundre nådde gresk-ortodokse misjonærer fram til skoltesamene i Neiden.

I 1565 ble St. Georgs Kapell bygget ener ordre fra den russiske munken hellige Trifon. Slik ble denne folkegruppen opptan i et religiøst samfunn som i dag teller mer 150 millioner mennesker.

Men St. Georgs kapell er i ferd med å bli et minnesmerke over Norges urbefolkning, Mange hundre mennesker ligger under den ujevne jordvollen rundt kapellet. Den siste dåpen fant sted i 1912.

Bygningen var ikke i bruk fram til 1965 da 400 års jubileet ble feiret. Siden har man den siste søndagen i august hvert år avholdt messe i kapellet under ledelse aav gresk-ortodokse prester fra Finland. Begivenheten trekker til seg busslaster med finske skoltesamer. Den norske kontingenten er heller mager. De to gjenlevende skoltesamene i Neiden heter Marie Enbusk og Jogar Ivanovitsj. Ivanovitsj' tre søstre lever andre steder i Norge.

I Norge for 12000 år siden

Forskere har kommet fram til at denne folkegruppen har levd for 10 000-12 000 år siden. Ishånden som lå over Europa rakk ikke ned til sjøkanten her nord. Man har funnet rester etter skoltesamene på en smal landstripe langs Barentshavet i Sovjet og Norge.

Tsaren av Russland hadde stor respekt for dette naturfolket, hvis opprinnelse strekker seg mot tidenes morgen. Tsarens gavebrev av 1556 gir skoltesamene visse områder til odel og eie for all tid. Det var Petsamo (finsk fram til 1864), Sevetejervi, Boris Gleb og Neiden. I nærmere 300 år levet skoltesamene i fred med seg selv og omverdenen. Det var en sann overflod på fisk og vilt, og hver vinter dro de innover vidda med reinflokkene. Men sivilisasjonen lot seg ikke stoppe. Nød i det karrige Finland tvang finnene nordover. Mange av dem slo seg ned i det fruktbare Neiden. De fåtallige skoltesamene hadde ingenting å stille opp med. Et tsarbrev fra 1556 var nå verdiløst. Sakte men sikkert ble de frarøvet sine eiendommer og rettigheter. Det var på denne liden ordet «skolte» dukket opp i skrift og tale. Som et skjelsord. Storhetstiden var over. Den siste som ble begravd i Neiden hel Nikolai Ondrevitsj. Del var i 1910. Han var morfar til halvbrødrene Emil Enbusk og Frans Hallonen hvis mor var skoltesame.

Same- og finneblodet renner sammen i Neiden. Språket er dramatisk og syngende. Det er fremmedartet i skoltesamene. Resten er finsk. Del norske innslaget er sparsomt.

Frans Hallonen og Emil Enbusk

Emil Enbusk og Frans Halonen har motvillig akseptert den nye tiden. De lever av jordbruk og fiske. Om sommeren sper de på med utleie av campinghytter. Men de kjemper stadig en hard kamp for om mulig å gjenvinne noen av de rettighetene deres folk er blitt fratatt opp gjennom årene. - Våre forfedre opplevet storhetstiden, sier Emil Enbusk til Vi MENN. Halvparten av året bodde de fast i Neiden. De levet av fiske og jakt. Om høsten dro de over til Finland etter reinen. De hadde Neiden, eller Nao-dan Sid som de kalte det, for seg selv.

kongeriket Norge. Her finnes 27 mennesker som enten på mors- eller farssiden er direkte etterkommere fra

«Skolte» og «degos»

- Dere oppfatter betegnelsen «skoltsame» som nedsettende? -Hva betyr «skolte»? Ingen vet det helt sikkert. Det dukker opp i 1845. Vårt folk var russefinner, elvefinner eller ganske enkelt Neiden-finner. Slik sto det også i tsarbrevet. Kanskje «skolte» er en fornorskning av det finske navnet på Kola, Kolata?

VI MENN 1977
Norges urbefolkning dør ut
Tekst: Ola Bauer Foto: Håkon O. Lislerud

- Vi oppfatter del på linje med å kalle italienere «degos». Det skulle også få skjebnesvangre følger for oss. Kvenene, altså finnene, pekte på at det sto ingenting om skoltesamer i tsaren» brev. De gikk sammen i foreninger for å bekjempe oss. De norske myndighetene lot dem få det som de ville. De hadde heller aldri hørt om skoltesamene. Kunne vi bevise at vi var russe-finner? Hvor kom vi fra? ingen kunne svare på det. Vi visste det ikke selv. Mitt folk mistet sin identitet. Det ble sett på som en gruppe halvnomader som ikke var gitt noen rett på Guds jord.
Det var ingenting å heve på skoltenavnet. Vi var en liten ulærd gruppe. Våre aner går tilbake til Russland. Hva hadde vi her å gjøre? Vi kunne ikke svare på det, bortsett fra at vi hadde bodd her så lenge noen kunne huske. En gang disponerte mitt folk 2704 mål. Det har vi svart på hvitt. I dag sitter det igjen med skarve 70 mål og noen meter fiskerett i elva.
- Hva med kæpælæfisket som dere har hatt hevd på i flere hundre år? Siden år 1500. Da kvenen kom, delte vi med ham. En dag var det ikke plass til oss ved noten. Morfar Ondrevitsj eide alt herfra opp til Skoltefossen, en kilometer strandlinje. Det ble tatt fra ham. Vi har tapt alle rettssaker. - Hvordan var forholdet til flyttsamene?
- Mitt folk sto på dårlig fot med dem. Språket er litt annerledes. Vi bruker noen russiske ord. De var misunnelige på oss. En vinter da de fleste var over i Finland etter reinen, kom de ned i Neiden og brant opp hver flis av bygda. Men flyttsamene har fått beholde det meste av sitt på gammel i hevd. - Forsøkte aldri skoltesamene å gjøre motstand? - Vi har alltid vært et lite folkeferd. Vi kunne aldri vinne noen krig» Vi var lette å tråkke på. Vi hadde ingen under oss.

Utarmet lavkaste

- Hvordan ser du på din herkomst i dag? Det er blitt mer interessant. Skoltesamene dør ut. Vår tid på jorden er forbi. Vi vil forsvinne inn i oppslagsbøkene under et økenavn. Om noen generasjoner kan du bare lese om oss. Da er blodet tynnet helt ut. De få som er igjen er stolte. Men det var en tid da skoltesamcne flyttet bort fra Neiden og tok norske navn for å skjule sin herkomst, som om det var en farlig sykdom. Fra de var små ble de diskriminert på alle mulige måter. Det var naturligvis religionen. Det\ var navnene. Det var språket.
- Det er altså ingen som vet med sikkerhet hvor dine forfedre kom fra? - Midt-Russland er foreslått. Noen mener vi kom fra Kolahalvøya. Andre har funnet spor tilbake til Middelhavet. - Under hvilke forhold lever skoltesamene i Russland og Finland?
- Russland vet vi ingenting om. Under vinterkrigen ble skoltesamene evakuert fra Petsamo til Sevetejervi. De fikk mange gaver fra Sveits og USA etter krigen. Finske myndigheter yter dem også all mulig støtte. De disponerer over store områder og har alle rettigheter når det gjelder fisket i Neiden-elva på finsk side.
Finnene er rundhåndet mot dem som kan bevise sin herkomst. Derfor har mange finske grensevakter giftet seg med skoltesamepiker, legger Emil Enbusk lakonisk til. - I Finland er skoltesamene en livskraftig folkegruppe.
- Hvordan er reaksjonen når du hevder din rett? - Det er ikke populært å ta det opp. Det står sterke interesser mot oss. Vi har fått litt juridisk bistand, men del har hittil ikke hjulpet. Vi ønsker oppreisning for vårt folk. Her i huset har vi samlet alle tenkelige dokumenter om skoltesamene. De er skrevet på russisk, finsk og norsk.
Forskere fra Oslo har kopiert det. Nå håper vi at skoltesamenes livsløp kan bli kjent og ikke støver ned i et arkiv. Vi ville ikke gå over i historien som en utarmet lavkaste, sier Emil Enbusk.

Kæpælæ-fisket, verdens raskeste

Kæpælæfisket i Skoltefossen

Det er verdens raskeste fiske. Det hele er over på under ett minutt. I nesten 500 år har dette kastenotfisket foregått i den samme kulpen i Skoltefossen. Den gangen ble noten laget av trerøtter og steinsøkkene festet med vidjegrener. Vidjegrenene brukes den dag i dag. Tre mann kaster ut. To mann drar inn. Det er tillatt med et kast hver annen time, altså 12 kast i døgnet. Grunneierne er delt opp i rundt ti lag som skifter på å fiske. Siden deles fangsten likt. På gode dager kan det hales inn 20-30 laks i et kast. Det kastet VI MENN overvar, ga to laks på henholdsvis 3 og 6 kilo. Kæpælæ-fiskct er enestående i sitt slag i verden. Det drives bare i denne spesielle kulpen i Skoltelossen.
Man har forsøkt å stoppe fisket, men grunneierne sier det bygger på gammel hevd. Det sa også skoltesamene i sin

VI MENN 1977
Norges urbefolkning dør ut
Tekst: Ola Bauer Foto: Håkon O. Lislerud

tid, men ingen hørte på dem. I dag er kæpælæfisket i andre hender.

Jogar Ivanovitsj - den siste

Han er født av Savas datter, Sava Romanoff, er 80 år gammel og er den siste gjenlevende mannen av Norges urbefolkning, skoltesamene. Han hetier Jogar Ivanovitsj og hviler da VI MENN kommer på besøk. Hans kone Ragnhild er født av finske foreldre.

Hun forteller meg om vanskelighetene da hun begynte på skolen i Neiden ti år gammel. Inntil da hadde hun bare snakket finsk og samisk.

Det rører seg i bakværelset. Jeg føler meg merkelig høytidsstemt. Den lille tette mannen kommer ut av døren. Han gjesper og plirer med øynene. Ansiktet er 12 000 år gammelt. Hele hans folks tragiske historie ligger gjemt i dette fine rynkenettet av fjell og daler. Den strie busten med et svakt gråskjær i seg er upåvirket av alderen.

Handtrykket er tørt og fast. Han plukker fram pipe og tobakk og slapper med profesjonell sindighet. Det livner til i de fjerne øynene etter det første draget.

Jogar Ivanovitsj ser spørrende på meg.

- Skal vi sette høreapparatet i deg? roper Ragnhild. - Jeg hører bare hylingen i apparatet, sier han.
- Det er bedre med den store stillheten. Det er så mye man ikke vil høre.
- Han vil snakke med deg om en viktig sak, sier Ragnhild. - Han vil vite om gammeltida, hvis du husker.
- Jeg kan fortelle enda, sier han ..... han var en vanlig nordmann med fremmede trekk.

Mange av oss skiftet navn. Vi var lei av å bli diskriminert. Man så på oss som om vi var spedalske. Navnene røpet oss. I dag er mine sønner stolte av å hete Ivanovitsj. Det er blitt fint å være russefinne. Det tok mange hundre år. Nå er det for sent.

- Var du med over til Finland etter reinen som guttunge?
- Jeg var for liten. Da jeg ble stor nok, tok de reinflokkene fra oss. Alt er gått til helvete, reinen og laksen, alle rettighetene. Til slutt var det bare navnet igjen, «skoltesame», økenavnet. Vi var som indianere uten hest.
- Du husker kæpælæfisket?
- Det tok finlenderne seg av. Det stopper ikke der hvor finlenderne kommer. DU er ikke finsk?
- Jeg er faktisk en åttendels finne, svarer jeg.

Jogar Ivanovitsj ler lavt.

- En åttendel? Det er det minste jeg har hørt. Her i Neiden er det ingen med så lite finsk blod i seg. Min kone er finsk. Hun har ikke diskriminert meg.
- Er du klar over at du er den siste skoltesamen i Norge?
- Det gjør ingen forskjell. Hva kan jeg gjøre med det? Jeg har tre søstre som bor rundt i Norge, og så er det Marie Enbusk borte på jordet her. Vi er alle gamle. Det blir ikke født flere skoltesamebarn nå. Jeg husker at et helvete brøl løs i gamle dager når man snakket om å blande den skoltesamiske ætten. Ingen kunne forstå at et menneske kan være hva som helst, at det er ett menneske uansett om det er finne eller same.
- Hvor mange skoltesamer har del bodd i Neiden?